

**Szerepek és nyelvek Mikszáth Kálmán *Beszterce ostroma*
című regényében**

Jelige: 2Narancs

Tartalom

Bevezetés	3
Társadalom: szerepek és nyelvek.....	4
A szereplők vizsgálata	8
Összegzés.....	19
Bibliográfia	20

Bevezetés

Habár a címben megnevezett regényt sokan és sokféle szempontból elemezték már, a Mikszáth-életmű olyan lényeges darabjáról van szó, amit a mai napig újabb és újabb oldalról közelít meg az irodalomtörténeti szakma. A mű egyik központi kérdése, hogy a főszereplő, gróf Pongrácz István örült volt-e, avagy sem? Számos dolgozat, értelmezés is (ha nem a legtöbb) ezt a kérdést tartja szem előtt, e felől közelíti meg a regényt, ám vannak olyanok, akik igyekeznek ezzel a megközelítéssel leszámolni, új szempontok szerint elemezni. Hajdu Péter például így vélekedik: „A magam részéről ezt az elbeszélő által túlhangsúlyozott kérdést amolyan csalinak tekintem. A recepció nagyrészt ráharapott erre a csalira: azt a narrátori diskurzust folytatja, tovább mérlegeli a pro és kontra érveket, és fő feladatának a döntést tekinti.”¹ Állítását főként arra alapozza, hogy a narrátor sem ad választ a kérdésre. Valóban, ez a kérdés, „a narrátornak szinte refrénszerű, szövegtagoló módon visszatérő szólama a bolondság és az épeszűség relativitásának hangsúlyozása, és a kérdés eldönthetetlenségéről kialakított véleményét a regény kezdetétől a végéig fenntartja.”² A regény végén pl. a következőket olvashatjuk: „Bolond volt-e valóban, vagy csak játszott néha a bolondot, azt magam sem óhajtottam teljesen eldönteni. Hadd maradjon ez is titoknak.” (180)³

Jelen dolgozatnak szintén nem célja a fentebbi kérdést eldönteni. Csupán az irodalomtól eltérő tudományterületek (szociálpszichológia, szociolingvisztika stb.) felől kívánja értelmezni a szóban forgó művet, azon belül is lényegi hangsúlyt fektetve a szereplőkre, köztük Pongrácz Istvánra is. Az ezen irányú megközelítés nem annyira újdonság. Több, a szóban forgó regényről szóló tanulmány is tesz ide kapcsolható kijelentéseket. Pl. a korábban már említett Hajdu-tanulmány „valamiféle pszichologizáló magyarázatot” keres a szereplők viselkedésének változására: „Ahogyan egy jel más kontextusban egészen mást jelenthet, ugyanúgy egy adott regényszereplő is eltérő viselkedésmódokat produkálhat más környezetben.”⁴ Eisemann György Mikszáth-monográfiájában pedig a nyelvkérdést, nyelvválasztást veti fel a regény kapcsán: „Kijelenti mindenesetre [ti. a budetini honvédparancsnok], hogy a »saját nyelvén« kell beszélni hozzá [azaz a grófhhoz] – vagyis kimondatik egy olyan »másik« nyelv jelenléte, mely a különcé, aki épp e másik

¹ HAJDU Péter, *Két kronotoposz találkozik az úton (Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma) = Az elbeszélés módoszatai: Narratíva és identitás*, szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003, 234.

² TARJÁNYI Eszter, *Mikszáth esete a detektívtörténettel*, Literatura, 2005/1, 75-76.

³ A továbbiakban a zárójelben feltüntetett oldalszámok az alábbi kiadásra vonatkoznak: MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, szerk. BISZTRAY Gyula, KIRÁLY István, VI., Bp., Akadémiai, 1957.

⁴ HAJDU, i. m., 253-254.

nyelvhasználat miatt tartható bolondnak.”⁵ Ám ezek többnyire megmaradnak egy-egy állítás szintjén, maga a vizsgálódás más irányú. Ezzel szemben a jelen dolgozat ezen irányból kívánja vizsgálni a művet (ha csak felületesen is), és ezzel talán képes árnyalni Pongrácz gróf helyzetét, különbségét, kívülállóságát és ezeknek az okait.

Társadalom: szerepek és nyelvek

Szóban forgó közhelynek számít Arisztotelész azon gondolata, miszerint az ember alapvetően társas lény. Ebből kifolyólag elkerülhetetlen, hogy az emberek lépten-nyomon valamiféle kapcsolatot létesítsenek egymás között. Ha mindezt elfogadjuk axiómaként, akkor indokoltnak látszik, hogy a *Beszterce ostromának* szereplőit a társadalom, a közösség, valamint annak tagjai között létrejövő interakciók szempontjából vizsgáljuk. Ehhez pedig kézenfekvő segítséget nyújt – tágabban – a szociológia, valamint a pszichológiának és a nyelvészetnek a fentebb már említett területei: a szociálpszichológia és a szociolingvisztika.⁶

Szerepek a hétköznapiakban

Erving Goffman kanadai szociológus magyarul megjelent tanulmánykötetének első fejezetében a szociológiában egyik legelterjedtebb fogalommal, a szereppel foglalkozik.⁷ A szerep köré létrejött fogalmi keretet „szerepelméletnek” nevezik, amelynek különböző tagjait Goffman a következőképpen határozza meg:

A státus egy bizonyos pozíció, a pozíciók valamely rendszerében vagy sémájában, amelyet kölcsönös kötelek, a pozíciók birtokosainak jogai és kötelességei kapcsolnak az adott egységen belüli többi helyzethez. A szerep az a tevékenység, melyet bizonyos helyzetű ember akkor végezne, ha kizárólag a helyzetéből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie. A szerep ebben a normatív értelemben megkülönböztetendő a szerepalakítástól vagy a szerepmegvalósítástól,

⁵ EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Korona, 1998, 76.

⁶ Az irodalom és a szociálpszichológia kapcsolatáról általánosságban lásd: NYILASY Balázs, *Szociálpszichológia és irodalom*, Tiszatáj, 1994/2, 34-49.

⁷ Erving GOFFMAN, *A hétköznapi élet szociálpszichológiája: Tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1981, 9-102.

amely valamely egyén tényleges viselkedése, mikor helyzetének megfelelően cselekszik. [...]

Amikor az egyén megvalósítja szerepét, rendszerint egy sor szemtől szembe jellegű társadalmi helyzetbe kerül *másvalaki-szerepekkel*, vagyis számára lényeges közönséggel. A szerepet játszó egyénnel szemben álló másvalaki-szerepek összességét újabban szerephálónak nevezik. [...]

Adott helyzethez kapcsolódó szerep-egész *szerep-szektorokra* vagy alszerepekre bomlik, melyek mindegyike valamely sajátos másvalaki-szereppel kapcsolatos.⁸

A tanulmány példaként az orvos-szerepet hozza, melynek szerephálójába a kolléga, nővér, beteg stb. másvalaki-szerepek tartoznak. Egyik szerep-szektora pedig lehet az orvos-nővér. Ennek analógiájaként felvázolhatunk egy várúr-szerepet, amit Pongrácz gróf képvisel. Így az ő szerephálójához tartoznak a tisztartó, apród, deák stb. másvalaki-szerepek; szerep-szektora pedig pl. a várúr-káplán.

Goffman idézetéből kitűnik, hogy különbséget tesz az ideális körülmények között létező szerep, és annak tényleges realizációja, a szerepalakítás között. Pongrácz esetében – véleményem szerint – a kettő nem válik el egymástól. Pongrácz a társadalomban egy olyan kivételes helyzetben van, ahol őt nem befolyásolja semmi és senki, a környezete igazodik hozzá. Így lehetséges, hogy az ő szerepalakítása tökéletes, egybe esik a várúr-szereppel.

Megjegyzendő viszont, hogy az embernek általában – ahogyan a regényszereplők többségének is – nem csak egy szerepe van az életében (pl. az orvos egy személyben lehet férj is): „Alapvető feltevése a szerepelemzésnek, hogy minden egyén több rendszerbe vagy mintába tartozik, s ennél fogva több szerepet játszik.”⁹ (Pongrácz esetében viszont felmerül, hogy neki nincs több szerepe, ő minden körülmények között várúr marad. Ennek szintén az lehet az oka, hogy a gróf nincs ráutalva másokra.) A több szerep közül egyszerre csak az egyik valósul meg, közülük pedig azt választjuk, amit az adott helyzetben megfelelőnek tartunk: „Míg az egyén nyíltan részt vesz az egyik szereprendszerben, képes arra, hogy felfüggeszse részvételét más mintákban; így egy vagy akár több látens szerepe lehet, melyek megvalósult szerepekké válhatnak más alkalmakkor.”¹⁰

A tanulmány a szerepek kapcsán említést tesz még ún. státuszjelzőkről is: „Az egyes pozíciók betöltőit általában az öltözködés és a modor státuszjelzői szimbolizálják, ami lehetővé

⁸ Uo., 10-11.

⁹ Uo., 17.

¹⁰ Uo., 18.

teszi, hogy minden helyzetben tudjuk, kivel van dolgunk. Bizonyos esetekben a szerephez tartozik valamilyen cím vagy megszólítás is. Általában minden pozíciónak tulajdonítanak valamilyen egyedi társadalmi értéket, mely a pozíciót betöltő egyént a megfelelő presztizzsel [sic!] ruházza fel, illetve beszennyezi.”¹¹

Ide kapcsolódnak még C. G. Jung elgondolásai a *personáról*. Elméletének bizonyos részei a későbbiekben kapnak majd fontosabb szerepet. Jung szerint a persona „bonyolult kapcsolatrendszer az egyéni tudat és a társadalom között, afféle álarc, amely egyfelől arra szolgál, hogy az egyén meghatározott benyomást tegyen másokra, másfelől meg arra, hogy az egyén igazi természetét elfedje. [...] A társadalom elvárja, voltaképpen köteles is elvárni minden egyéntől, hogy a neki szánt szerepet lehetőleg tökéletesen betöltsse, például aki lelkész, ne csupán pártatlanul lássa el hivatali funkcióit, hanem egyébként is minden időben és minden körülmények között töltsse be a lelkész szerepét.”¹² A társadalom elvárása pedig az, hogy egy adott személy csakis egy szerepet töltsön be. Egynél több már túl sok volna neki. „Társadalmunknak kétségtelenül ez az ideálja. Ezért nem csoda, hogy aki valamit el akar érni, annak figyelembe kell vennie ezeket az elvárásokat. Egyéniségként, individualitásként természetesen senki sem tudna maradéktalanul eleget tenni ezeknek az elvárásoknak, ezért múlhatatlanul szükséges a mesterséges személyiség felépítése. Az illem és a jó modor követelményei elvégzik a többit a hasznos álarc motiválásához. Az álarc mögött azután megszületik az, amit »magánéletnek« neveznek.”¹³

Jung és Goffman nézetei sokban eltérnek egymástól. Goffman szerepalakításnak tekint minden egyes emberek közti interakciót, még egy olyan magánjellegű társas érintkezést is, mint egy apa és gyermeke közötti. Eszerint van apa-szerep. Ezzel szemben Jung egy maszkról, „lélekmaszkról” értekezik, – amit hívhatunk szerepnek is – amelyet az ember a külvilág felé mutat, annak nyomására. Ezzel szemben állapíthatunk meg egy belső szerepet, amit magánéletnek neveznek. Abban viszont egyeznek, hogy egy-egy szerephez mindketten csatolnak valamiféle külső jegyeket. A Goffman által státuszjelzőknek nevezett jegyekhez hasonlóan, a „personához tartoznak bizonyos címek, viselkedési módok és szerepklipek is, amelyek szerint nők vagy férfiak, munkavállalók vagy főnökök viselkednek”¹⁴. És bár a

¹¹ Uo., 13.

¹² JUNG, Carl Gustav, *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona*, Bp., Kossuth Kiadó, 1998, II, 71.

¹³ Uo., 72.

¹⁴ Uo., 70.

fentebbi idézetek nem sorolják a példáik közé, egy-egy szerepnek lényeges összetevője a nyelvhasználat is.¹⁵

Társadalom és nyelv

A társas interakciók vizsgálatának szempontjai közül tehát nem elhanyagolható a nyelv kérdése sem. Ahhoz, hogy egy adott személy sikeresen betöltsen a szerepét, nem elég csak a korábbiakban Goffman által említett (öltözék, megszólítás stb.) státuszjelzők felvétele, ugyanilyen fontos a megfelelő nyelvhasználat is. Ahhoz, hogy egy interakció sikeres legyen elengedhetetlen egy adott helyzetben nem csak a megfelelő szerep, hanem a megfelelő nyelv kiválasztása és annak használata is. Kiss Jenő így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „A beszélő a kommunikációs helyzetnek megfelelően – tudniillik ahogy helyesnek, célravezetőnek, követendőnek érzi, véli – nyilatkozik meg nyelvileg, aszerint válogat a rendelkezésére álló nyelvi lehetőségekből. Választhatja a beszédhelyzettől s nyelvi ismereteitől függően vagy ezt vagy azt a nyelvet, választhatja a köznyelvet vagy valamely nyelvjárást, ilyen vagy olyan stílust, ezt vagy azt a szót vagy kifejezést. A választás nem esetleges nem véletlenszerű, hanem bizonyos tényezők irányítják.”¹⁶

Másként beszél az ember egy barátjával, és teljesen másként egy vadidegennel. Az „a valódi különbség a két beszédtypus között, hogy a barátommal van valamiféle olyan *közös (kölcsonös) személyes tudásunk*, ami barátságunk előéletében gyökerezik; egy idegennel viszont efféle személyes, akár azt is mondhatjuk: életrajzunkból következő közösség nincs. Ugyanakkor viszonylag kevés közös személyes tudás elegendő ahhoz, hogy a diák a tanárral sikeresen legyen képes kommunikálni. Elegendő olyan *közös nem személyes tudás* feltételezése ehhez, amely az adott közösségben minden normálisan szocializált ember számára adott [...] Ezek normális körülmények között *személytelen tudásként*, vagyis nem életrajzi adattal összefüggésben ismeretesek”.¹⁷ Így pl. Zsolnán az úri sörözőben megvan a *közös személyes tudás* Pongrácz és a jelenlévők között; Behenczy Károly, az ifjabb báró nem sokkal rendelkezik az előbbiből, ám mégis van annyi *közös nem személyes tudása*, hogy a kommunikáció sikeres legyen közte és a gróf között; Tarnóczy Emil személytelen tudása

¹⁵ A továbbiakban Goffman átfogóbb fogalomhasználatát követem, a *szerep* és az aktuális *szerepalakítás* közötti különbséget némileg figyelmen kívül hagyva, gyakran szinonimaként használva a két fogalmat. Mint ahogyan Goffman is teszi.

¹⁶ Kiss Jenő, *Társadalom és nyelvhasználat: szociolingvisztikai alapfogalmak*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 61.

¹⁷ HORÁNYI Özséb, *A személyközi kommunikációról = Társadalmi kommunikáció*, szerk. BÉRES István–HORÁNYI Özséb, Bp., Osiris, 2001, 59-60.

elegendő arra, hogy jogászi minőségében tárgyaljon a várúrral, ám kérőként már kudarcot vall.

„A kommunikátor természetesen nem csak azt a szerepet ismeri, nem csak arra a szerepre felkészült, amit éppen megvalósít, vagy azokra, amelyeket szokásosan (esetleg valamiféle kényszer hatására) megvalósít, illetőleg adott esetben hajlandó azon szerepben megmutatkozni. A kommunikátor felkészültségének a szerepek ismeretét illetően ennél mindig tágabbnak kell lennie. Tulajdonképpen a sikeres kommunikáció egyik feltétele, hogy ismerje (és felismerje), miféle szerepben mutatkozik (vagy éppen mutatkoznak) meg kommunikációs partnere(i). Ezen szerepek között, természetesen, vannak olyanok is, amelyeket szokásosan nem valósít meg, sőt kényszer hatására se hajlandó megvalósítani.”¹⁸ Itt is kitűnik, mint korábban a Goffmann által meghatározott szerepek kapcsán, hogy általában feltételezhető, hogy az ember több nyelvet képes beszélni és egy adott helyzetben a megfelelőt használni. Ehhez viszont szükséges, hogy a beszélő minél többet ismerjen és – ahogy az idézet is megjegyzi – felismerjen.

Ám szintén felmerül, mint a szerepek tárgyalásakor is, hogy valaki minderre képtelen: „A beszélőnek választási lehetősége azonban csak akkor van, ha legalább két lehetőség (nyel, nyelvváltozat, stílus, szerkezet, szó, hanglejtésforma stb.) közül választhat. Az *egynyelvű* ember nem választhat nyelvek között, az *egyesnyelvű* nem választhat nyelvváltozatok között...”¹⁹ [Kiemelés tőlem, P.I.]

A szereplők vizsgálata

A dolgozat feltételezése szerint a Beszterce ostromának szereplői céljuk elérésének érdekében képesek több szerepet és több nyelvet váltogatni. A választásuk általában tudatos, valamiféle (általában anyagi) hasznot várnak tőle, a sikeres kommunikáción felül. Ez alól kivételt képez gróf Pongrácz István, bár az ő helyzete sem tekinthető szimplán fekete-fehérnek, ahogyan azt a későbbiekben majd látni fogjuk.

Estella és Behenczy Károly

¹⁸ Uo., 61.

¹⁹ KISS, i. m., 61.

Estella több szempontból is a regény egyik legfontosabb szereplője.²⁰ Mind a cselekmény, mind pedig a vizsgálat szemszögéből. Ezért is érdemes vele kezdeni.

A történet elején, mikor az olvasó megismerkedik vele, Estellát egy komédiásnő-szerepben látjuk. A cirkusz világából érkezik, így nem meglepő, hogy teljes természetességgel képes újabb, számára eddig ismeretlen szerepek felvételére. Így lesz lovas kaszkadőrből úrnő a nedeci várban, „egy várasszony”. Ebben a helyzetben, a gróf környezetében viszont még több szerepet kell magára öltenie, ami szintén nem okoz neki gondot:

Estella, mint markotányosnő, rövid ruhában, csinos patrontáskával, két kulacsból bort és rozspálinkát szolgált fel a katonáknak. [...] A hadjáratoknál mint amazon lovagolt és verekedett a gróf balján. [...] A hatalmas ódon lovagterembe, mely ebédlőül szolgált, már úgy nyitott be Estella, mint egy középkori várasszony, brokátselyem-ruhában, tollas barettel; széke mögé szőkefürtös, selyemharisnyás apród állt, ezüstvirágos kék bársony rokokó frakkban, egész térdig érő, skófummal kivarrt fehér atlasz mellényben.

Az asztalhoz ülők kezét csókoltak az úrnőnek, [...] (14)

Úgy tűnik, hogy mindenféle nehézségek nélkül képes felvenni a szerepeket, és az azzal járó státuszjelzőket is, mint pl. a ruhákat, a viselkedésmódokat stb.; valamint a megfelelő nyelvhasználatot is: „— Nyer Geld fel a lovamat, Matykó! — *parancsolá* Estella az egyik lovásznak. [Kiemelés tőlem, P.I.]” (39)

Estella motiváltságát nem nehéz megfejtetni, ő maga mondja el egy helyütt: „Jól van, csak üss, de azért mégis Pongrácz Istvánné lesz belőlem.” (16) Grófné kíván lenni, hogy a helyzetét (mind az anyagit, mind a társadalmi) bebiztosítsa. Mikor erre már semmi esély sem mutatkozik, akkor hagy fel a korábbi szerepével (vagy szerepeivel), és próbálkozik másfelé. Ezen a ponton kapcsolódik ide az ifjabbik Behenczy báró, Károly alakja.

A fiatalabb bárót apja elűldözi otthonról, ezért rákényszerül, hogy menedéket keressen. Így kerül Nedecre, gróf Pongrácz Istvánhoz. A megérkezésekor ezt olvashatjuk: „Károly úrfi pszichológus volt, mindig arra törekedett, hogy ad hominem beszéljen; *kihez-kihez a maga hangján*. Színészi pózba vágta magát. [Kiemelés tőlem P.I.]” (25) Az ezt követő párbeszéd pedig bemutatja, hogy az ifjú báró valóban képes a gróf nyelvén, a középkori várúr nyelvén beszélni. Szóhasználat, megfogalmazása pozitív fogadtatásra talál a grófnál: „No, ez

²⁰ A német nyelvű kiadásban pl. a címben is helyet kap: *Der Graf und die Zirkusreiterin*.

derekasan van mondva...” (25) reagál Károly szavaira egy helyütt. Az ifjú báró eléri célját és megkapja a menedéket. Ezen felül még mást is kap, még hozzá új szerepet: várorvos lesz. Ezzel bekerül Pongrácznak, a várúr-szerep birtokosának szerephálójába. Megvizsgálja a grófot, előre kóstolja az ételeket; vitatkozik, asztronómiáról disputál a káplánnal stb.

Ám később beleun ebbe a szerepbe, és megkönyörül a várúrnő, Estellát. Itt kezdődik a bonyodalom: a gróf börtönbe veti Behenczyt, akinek még a fejét is féltetnie kell. Estella a gróf reakcióját először pozitívan értelmezi, eredeti céljának beteljesedését várja tőle. De csalódnia kell. Így fordul Behenczyhez, akivel mintegy alkudozik, majd nagyobb szerencsét remélve tőle, elhatározza, hogy kiszabadítja. Ebben a szöktetésben is megmutatkozik Estella tehetsége a szerepek váltogatásának kapcsán.

Úrnőként hagyja el Nedec várát, parancsokat osztogatva a kapuőröknek, majd az Ancsura nevű parasztlánnyal is még ebben a szerepében érintkezik. Itt kezdődik meg Estella szerepcseréje az átöltözéssel: „Mikor átöltöztek, Estella lett a parasztmenyecske (ejnye, de helyes egy jószág), s Ancsura lett az úriasszony.” (40) Az elbeszélő itt a külső jegyekhez, konkrétan a ruhához köti az egyes szerepeket. Ám ez nem teljesen igaz, ugyanis Estella nyelvhasználata nem változik meg: még mindig ő parancsol Ancsurának, és nem fordítva. A szerephez illő nyelvet majd csak később veszi fel, mikor visszaérkezik a várba:

A csintalan Makovnyik még bele is kötött:

— Hopsza, valami hernyó van a hátadon — s ezen ürügy alatt egyet csípett a habfehér vállán, amelyről a zsák miatt mélyebben lecsúszott az ingváll.

A menyecske nem jött zavarba. visszafelelt nagy dévajkodva, kackiásan ringatván a derekát mozgékony csípőin.

— Ha kend hernyó, én akkor macska vagyok, ha kend csíp, én karmolok. Nézze meg az ember, milyen csúf nagy hernyó! (41)

Kifelé menet még a vár úrnője volt, ruhája, nyelvhasználata, hangneme mind-mind ezt támasztotta alá. Visszafelé pedig már, mint – ahogyan az elbeszélő is hivatkozik rá – „menyecske” jött. A strázsák ugyanazok, de Estella olyan mértékben birtokolja ezt a szerepet is, hogy azok nem ismerik fel.

A szöktetés sikeres volt, senki nem sejtette, hogy Behenczy lapul a zsákban kifelé menet. Így Estella tovább léphet a következő terve felé: báróné lehet. Behenczy szóhasználatában ez már meg is mutatkozik, mikor így is szólítja: „Mit gondol a *báróné*?” [Kiemelés az

eredetiben] Estella pedig így felel rá: „— Amerre akarsz, te cudar. — S tenyerével megveregette, megpaskolta szerelmesen, incselkedően a balpofáját.” (42)

*Pruzsinszky és a színészvilág*²¹

Nem kevésbé érdekes Pruzsinszky Szaniszló (eredetileg Tarcsay László) alakja. Eredeti foglalkozása hasonlít Estelláéra, ugyanis korábbi pályafutása során színész volt. Ám mindez csak jóval később, egészen pontosan a 98. oldalon derül ki. A mű elején viszont még Pruzsinszky néven találkozunk vele, aki a gróf „saját lengyelje”.

A lengyel itt nem csak származására, nemzetiségére utal (már ha igaz lenne), hanem a várban betöltött szerepére. Ugyanis a lengyel-szerep a korábban említett tisztartó, apród stb. másvalaki szerepekkel együtt hozzátartozik a várúr-szerep szerephálójához. Ezt mondja ki a narrátor is: „A vacsora után együtt borozgatott a lengyelével, Pruzsinszky Szaniszlóval (*hiszen minden jóra való várban kell, hogy legyen egy lengyel*). [Kiemelés tőlem P.I.]” (17) Azt, hogy pontosan mit is csinál, mihez ért egy lengyel, azt Pongráczytól tudjuk meg, mikor az ifjabb Behenczy bebocsájtást kér nála. A gróf ezt kérdezi tőle:

Mihez értesz?

Károly úrfi elgondolkodott.

— Mindenhez. — mondá kis vártatva.

— Azaz semmihez. Tehát lengyelnek volnál alkalmas. De lengyelem már van.

(26)

Feladata lényegében tehát a semmittevés: borozgatás a gróffal, adomázás. A gróf jókedvéről gondoskodik.

Pruzsinszky érdekei is kikövetkeztethetők; ebben a tekintetben sem különbözik sokban Estellától: a minden szempontból kényelmes életét szeretné fenntartani. Erre szöveg is több helyütt tesz utalást. Pl.: „A lengyel, aki nem szeretne volna, hogy a gróf megnősüljön (itt akart már ő meghalni)...” (31) Feladatkörét és motiváltságát tekintve tehát lényegében egy élősködő-szerepről beszélhetünk.

²¹ A színházzal foglalkozik Goffman is: *A színházi keret* in GOFFMAN, i. m., 688-739. A regény kapcsán színjátékszerűségről pedig lásd: T. SZABÓ Levente, *Az én színrevitele és a dandység változatai a Beszterce ostromában = Mikszáth, a kételkedő modern*, Bp., L'Harmattan, 2007, 121-144.

Valódi személyazonosságára akkor derül fény, mikor Zsolna városában megrendeli a színésztruppot.²² Közte és a színi direktor Lengeffy közötti párbeszéd, alkudozás kezdetben egyoldalúnak tűnik. Lengeffy a színész-szerepben úgy tekint Pruzsinszkyre, mint egy laikusra. A színész-szerep szerephálójába tartozik a megrendelő-szerep is. Ez természetesen nem ismeretlen Lengeffy számára, így a kialakult helyzetre színész-megrendelő szerepszektoroként tekint, ez alapján választja meg a nyelvhasználatát; sőt, már előre készül, hogy mit fog mondani. Ez egészen addig áll fenn, amíg Pruzsinszky fel nem fedi magát:

— Ne pénzmitáljon annyit, Lengeffy, hanem mondja meg egyszerűen, mit akar. A kellékek megszerzése? Ne tegye magát nevetségessé! Földet, fűvet és vizet. Ön egy fiskálisnál is rosszabb, Lengeffy. És azon felül együgyű, mert azt hiszi, hogy egy balekkal van dolga. Pedig tudja meg, hogy már én is voltam komédiás. Nézzen csak meg jól. (98)

Innentől kezdve létrejön egy mondhatni baráti, kollegiális viszony kettejük között. Az eddig látens szerepként meglévő színész-szerep került itt felszínre Pruzsinszkyénél. A színész a színésszel már egyenrangú félként tárgyalhat. Pruzsinszky teljes magabiztossággal mozog ebben a szerepben is, birtokában van az ehhez kapcsolódó nyelvnek. Az alku számára is kedvezően köttetik meg. (Nem úgy, mint később majd Tarnóczy Emil esetében, akinek nem ismert a színész-szerep, sem annak nyelvezete.)²³

Tarnóczy és Trnowszky

A két (eredetileg) Trnowszky testvér, Péter és Gáspár közötti versengés majd később unokahúguk, Apolka neveltetésében csúcsosodik ki. Ebben az esztelen hajszában, melynek célja, hogy a másikat lépten-nyomon túlcitálják, fontos szerepet kap a nyelvkérdés. Előtte viszont érdemes megvizsgálni a viszálykodás szűkebb környezetét, Zsolnát.

Itt ugyanis merő ellentét mutatkozik a különböző etnikumok, pontosabban a magyarok és a tótok között. Mindkét fél büszke a saját identitására, ellenben a másikat rendszerint bosszantja. Erre vonatkozólag a regényben az alábbi részt olvashatjuk:

²² Az idevezető események közben is elhangzik egy fontos mondat a budetini parancsnok szájából: „Az okos beszédre nem hederített [t. i. Pongrácz gróf], hát szóljunk hozzá a *saját nyelvén*. [Kiemelés az eredetiben]” (97)

²³ „Míg a ruhát varrták, azalatt levél jött Tarnóczytól, hogy Lengeffyyel megalkudott. A jövő pénteken Zsolnára jön a »szcenátorokkal« egyetemben úgyhogy szombaton megtörténhetik a »nagy eset«. U. i. »Az akasztófára való Lengeffy nagyon meghúzott az árra nézve s addig is az egész truppot traktálnom kell, de semmi, csak aztán foganatját lássuk.«” (165)

Volt dinomdánom az »úri-vendéglőben«, bor, puncs, muzsikaszó, forintos bankók a Gongoly cigánynak, akivel aztán éjjelenként bejárta a pánszláv házakat s elhúzatta ingerkedésül az ablakok alatt

Cserveni kantár, bjeli kvon!

Predav szom ország, Bozse moj!

(Veres kantár, fehér ló! Eladtam az országot, istenem!)

Ez a merész célzás Szvatopluk király öfelségének szomorú kalandjára mindenha erősen bosszantotta a zsolnai tót urakat. De éppen ezt akarta Klivényi, aki magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott. Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt. Klivényi nem volt ostoba; mindég jól tudta, hogy mitől döglök a légy. Annak a bizonyos »veres kantárnak« bizony több hasznát vette ő, mint Árpád vezér; ez volt az ő immunitása. (61)

Ez a fajta ellentét a Trnowszy testvérek között is létrejön, habár eredetileg mindkettő pánszláv érzelmű. Apolkát felváltva nevelik, fél évig az egyik, fél évig pedig a másik. Ez – mint életük terén minden más is – egyfajta versengésbe megy át, melynek célja, hogy az egyik rátromfoljon a másikra. Ez a neveltetésében úgy valósul meg, hogy két, merőben ellentétes szemlélet szerint teszik ezt meg. „Gáspár nagybácsi [...] azonfelül vérig megbosszantotta Pétert, egy olyan lépésre határozván magát, mely bár meggyőződésével ellenkezett, de szíven találta az ellenséget. Nem Turócszentmártonból hozatta a nevelőt a leányka mellé, hanem Debrecenből egy tősgyökeres magyar tanítót, akire szigorúan ráparancsolt, hogy *magyar szellemben* kell nevelni a kis Apolkát. [Kiemelés az eredetiben]” (63) A nevelő feladata, hogy „elutáltassa vele a tótokat.” Péter nagybácsi erre válaszként ismét Turócszentmártonból²⁴ kerít immár „két nevelőt, akik belecsepegtessék a szláv szellemet és elutáltassák a magyarokat.”

²⁴ A város fontossága a következő idézet alapján jobban érthető: „A szlovák nemzeti nagygyűlést 1861. június 6. és 7-én tartották meg Turčianski sv. Martinon (Turócszentmártonon) – a városka, melynek hatásai a szlovák hazafiak erős befolyása alatt álltak, az egész XIX. században megmaradt a szlovák nemzeti mozgalom központjának.” Milutin PEROVIČ, *A szlovák nemzeti mozgalom a XIX. század második felében és a XX. század elején*, interneten: http://adattar.vmmi.org/cikkek/1919/letunk_1976.06_08_milutin_perovic.pdf

(63) A nyelvnek ebben a párharcban identitásképző szerepe van. Apolka nem csak a nyelvet magát, hanem azzal együtt szellemiséget is tanul.

Ám mindezek ellenére úgy tűnik, hogy Apolka nem tulajdonít ennek a kérdésnek kitüntetett szerepet, nem foglal állást. Serdülő lányként sokkal inkább egy másik nyelv, történetesen a szerelmesek nyelve iránt kezd el érdeklődni. Az alábbi párbeszédet olvashatjuk közte és Miloszláv között:

— Hát mit kívánsz érte, Miloszláv?

— Nem tudom én. (Pedig már tudta, mert mosolygott a selyma.) Hát mit adnál?

— Nem tudom én. (Pedig már sejtette, mert elpirult.) (66)

Mindketten a szerelmesek nyelvét beszélik, még hozzá ösztönösen, habár még egy kiforratlan állapotban. A „nem tudom én” kifejezés (ahogy az elbeszélő is értelmezi zárójelben) jelentéssel bír, és megértik egymást, bár igaz, hogy Apolkának még csak sejtése van a jelentésről. Ez a helyzet a későbbiekben megváltozik, ahogyan azt a Nedec várában történt beszélgetésükből kiolvashatjuk, mikor is Miloszláv megkérdezi Apolkától, hogy szereti-e:

— Szeretlek, mindig szerettelek. Mindennap terólad gondolkoztam, felhőtől, fecskétől neked üzengettem.

Miloszláv édesen, boldogan bólingatott:

— Felhőtől, fecskétől mindennap megkaptam. (126-127)

Itt Apolka már teljes biztonsággal használja a szerelmesek nyelvét. Az egyik legarchaikusabb módon, a népdalok természeti szimbólumait használva beszél Miloszlávhoz, aki érti, és ugyanezen a nyelven válaszol²⁵. Pongrácz gróf pedig, aki szintén jelen van a párbeszéd alkalmával nem tud bekapcsolódni, nincs birtokában ennek a nyelvnek. Ezért is lehet a reakciója a „Szamárságok!” felkiáltás.

Óvári és Szent-Miklósi gróf Pongrácz István

²⁵ A népdalokban gyakorta szólítják meg a madarat, híreket várnak tőle és híreket küldenek. Pl.: Madárka, madárka, Csácsogó madárka, / Vidd el a levelem, vidd el a levelem / Szép magyar hazámba! Vagy: Fecskemadár, de régen utazol! / Nem láttad-e a rózsám valahol? Emellett a madár képe van, hogy magát a szeretőt szimbolizálja. Ezzel kapcsolatban lásd: *Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar néprajz: nyolc kötetben), V, 477-518.

Láthattuk tehát, hogy a szereplők nagy többsége nem csak egy szereppel és nyelvvél rendelkezik. Azt, hogy éppen melyik szerepüket alakítják, az általában tudatos döntés eredménye: a helyzete szabályozza a választását, aszerint, hogy melyiket tartja célravezetőnek.²⁶ Pongrácz esetében azonban úgy tűnik, hogy következetesen csak egy szerepet, a várúr szerepét alakítja. Ettől a szerepétől nem hajlandó eltérni, a környezete az, aki idomul hozzá.

Ez egy bizonyos szempontból érthető is. Pongrácz a társadalomban igen magas ponton helyezkedik el, hiszen nemes. Rá nem nehezedik külső nyomás, egészen a mű végéig. Ezzel szemben az ő szűkebb környezete, a vár népe mind tőle függnek. Kissé sarkítva azt is mondhatnánk, hogy az életük függ tőle, valamint attól, hogy képesek-e más szerepeket eljátszani. Adott esetben ezredest, vagy éppen csak egyszerű gyalogost.

Kiváltságos helyzete miatt Pongrácznak lehetősége van rá, hogy a saját elképzelései szerint alakítsa ki a környezetét. Ám míg ebben az esetben azt látjuk, hogy Pongrácz az egyetlen központi figura, köré szerveződik minden, addig az esetek nagy részében több szereplő alakít ki egy társaságot, környezetet. „Ha néhány asszony délelőttönként rendszeresen betér egymáshoz, hogy »Kötelességmulasztó férjet« játsszék, valószínűleg hideg fogadtatásban részesíti azt az új szomszédasszonyt, aki »Nézzük a jó oldalát ist« akar játszani. Ha arról beszélgetnek, hogy milyen fősvény a férjük, nagyon zavarólag hat a jövevény, aki kijelenti, hogy neki remek férje van, sőt egyenesen tökéletes; az ilyent hamar kiebrudalják.”²⁷ Mindezzel tisztában van a fiatalabb Behenczy báró is, tudja, hogy Pongrácz hozza a szabályokat, és eszerint kell játszania. A megérkezése pillanatában már felkészült erre, be is kerül Pongrácz környezetébe, ám azzal nem számol, hogy egy kihágás az életébe is kerülhet. Pongrácz csak a saját szabályait ismeri, ezért nem is érti, hogy mért ne lehetne lefejezni az ifjú Behenczyt, „hiszen van pallosunk a fegyvertárban. [...] Nem a jog szeli el a nyakat, hanem a pallos.” (34-35)

Mindebből Pongrácznak fontos előnye származik, méghozzá „a szerep megerősítése, a beállítottság megszilárdítása. A *szerep* olyasvalami, amit Jung maszknak (persona) nevez, azzal a különbséggel, hogy kevésbé opportunistá tartalmú és mélyebben gyökerezik az egyén fantáziájában. [...] [A szerep] megerősítést nyer, ha túlsúlyba kerül – azaz olyankor, ha nem talál szembenállásra, olyankor, ha a szembenállás éppen hogy megszilárdítja, vagy olyankor, ha bizonyos típusú emberek simogatással fejezik ki helyeslésüket. A szerep megerősítése

²⁶ Bizonyos esetekben azonban felmerülhet ún. szerepkonfliktus. Erről lásd: GOFFMAN, *i. m.*, 18.

²⁷ Eric BERNE, *Emberi játzmák*, Bp., Háttér, 2009, 43.

megszilárdítja az egyén *beállítottságát*”.²⁸ Alapvetően Pongrácz környezete pont ezt hajtja végre: megerősíti, bebiztosítja Pongrácz szerepét. Ez majd csak a későbbiekben fog változni.

Annak viszont, hogy csak egy szerepre képes, oka lehet Pongrácz személyisége is, amely egy rutinhoz szokott, állandósult élethez kapcsolódik. E tekintetben viszont épp, hogy nem különbözik a többségtől, ugyanis az „ember örök problémája, hogyan strukturálja az ébrenlét óráit.”²⁹ És ez általában sikerülni is szokott neki³⁰, ahogyan Pongrácznál is láthatjuk. (Hadgyakorlatok, ebéd, pénzosztás, borozás a lengyellel stb.) Ezen majd csak Estella érkezése (ami végső soron külső nyomásra történik) és későbbi megszökése változtat.

Így tágul ki Pongrácz világa és szélesedik a környezete. Ami egy bizonyos határig nem tér el az otthon megszokott szűkebb környezetétől. Ezt a határt jelen esetben egy földrajzi pontban is megjelölhetjük, nevezetesen Zsolna városában. Ez az a hely, ahol még Pongrácz nyelvét beszélik, igazodnak hozzá; itt hangzik el Pongrácz rokonának a már korábban is idézett mondata: a gróffal „saját nyelvén” kell beszélni. Zsolnán túl, pl. Besztercén már nem fogadják el a szerepét: levelére nem válaszolnak, követeit megfenyegetik. Az itteni szembenállás nem olyan, amely megszilárdítja Pongrácz szerepét, hanem éppen hogy gyengíti azt. Pontosabban gyengítené, hogy a gróf szűkebb környezete nem szervezné meg a színjátékot.

Hazaérkezte után úgy tűnik, hogy minden visszaállt a rendes kerékvágásba. Pongrácz újra a nyugodtan élhet a várúr-szerepben. De ez sem tart sokáig, és ebben az esetben a külvilág hatol be Nedec várába, ahol eddig szokatlan módon nem a gróf saját nyelvén, hanem különböző más nyelveken (pl. a szerelem vagy a jog nyelvén) próbál elérni valamit, ami azonban eredménytelen marad. Tarnóczy Emil – Behnczyhez hasonlóan – kezdetben még a gróf saját szabályai szerint vesz részt a jászmában és Pongrácz is elfogadja őt: amicének szólítja. De Tarnóczy is hibázik, mikor úgy gondolja, hogy a szerelem vagy a törvények jogos alapot nyújtanak neki arra, hogy Pongrácz környezetében, saját várában, ne annak szabályai szerint játsszon. Büntetése pedig szintén Behnczyével rokonítható. Szökése után minden igyekezete hiábavalónak minősül, így arra következtetésre jut, amire a regény során többen is, akik valamit is próbáltak elérni a grófnál: a „saját nyelvén” kell beszélni vele, az ő szabályai szerint kell játszani. Így végül ismét megszervezi a színésztruppot, ám a fellépésre már nem kerül sor. „Ha nincsen hallgatóság, előadásról sem beszélhetünk.”³¹

²⁸ *Uo.*, 43-44.

²⁹ *Uo.*, 14.

³⁰ „... egymással kölcsönös függőségben levő cselekedetek bizonyos fokig zárt, önmagát egyensúlyozó, önmagába torkolló körét: ezt nevezhetjük *adott helyzethez kötött tevékenységrendszernek*.” GOFFMAN, *i. m.*, 25.

³¹ GOFFMAN, *i. m.*, 690.

És bár Pongrácz olyan embernek tekinthető, aki egy szereppel bír, a nyelvhasználatára vonatkozólag nem jelenthetjük ki, hogy egynyelvű, vagy akár egyesnyelvű lenne. Az esetek többségében a várúr szerepéhez kapcsolódó nyelvet (a szerephálója kapcsán beszélhetünk akár nyelvekről is) beszéli, de olykor képes a beszédmódján változtatni. Mikor pl. a fiskálisoknak nem parancsol, egyszerűen csak megkérdezi, hogy melyikük vállalja el olcsóbban a felkínált munkát. Ebben a jelenetben úgy tűnik, hogy Pongrácz felismeri a kommunikációs partnerei által betöltött szerepet, és ez alapján beszél hozzájuk. Így lesz a kommunikáció sikeres, önmaga számára pedig anyagilag is gyümölcsöző.

Érdekes megfigyelni ennél a résznél az elbeszélő szóhasználatát: „A ravasz várúr kiváló üzleti érzékről tett tanúságot (de iszen van annak elég esze), azt kérdeztől tőlük” (136). A regény egészében ritkán illeti a narrátor pozitív jelzővel a főhőst, annak elméjére vonatkozóan. Ha igen, akkor is inkább ironikus felhanggal. Ebben az esetben erről viszont nem beszélhetünk, ugyanis Pongrácznak ez a megszólalása valóban arról tesz tanúbizonyságot, amit az idézett szövegben is elmond a narrátor: Kurka úr már szinte ingyen vállalta el az ügyet.

Mindezek után viszont érdemes még Jung fogalmai felől is megvizsgálni Pongráczot, annak egyetlen szerepét. A korábban idézettek mellett fontos megállapítást tartalmaz az alábbi: „Gyakori eset az azonosulás a personával, azzal az alkalmazkodási rendszerrel vagy stílussal, amelyet a világgal való kapcsolattartásban alkalmazunk. Azt lehet mondani, hogy csaknem minden szakmának, hivatásnak megvan a rá jellemző *personája*. [...] Csak az veszélyes, amikor az ember azonosul a »personával«, mint – tegyük fel – egy professzor a tankönyvével vagy egy tenorista a hangjával. Ezzel már megtörtént a baj. Ekkor ugyanis az ember már csak saját biográfiájában él.”³²

Jung elgondolásaiból látszik, hogy az ember külső nyomásra vesz fel egy szerepet, álarcot. Ez alapján nem vethetjük el azt a lehetőséget sem, hogy Pongrácz a társadalom hatására vette fel a szerepét. Ezt alátámasztani látszik a regény Bevezetőjének a harmadik bekezdése is: „István grófnak volt esze, de nem sok, ambíciója is volt, de sok; szerepelni akart mindenáron, de látta, hogy mint okos ember nem szerepelhet, megpróbálta tehát mint bolond ember.” (7) Ám Jung elképzelés itt csak részben teljesül (már ha elfogadjuk igaznak az előbbi idézetet): a Pongráczra nehezedő társadalmi nyomás nem olyan közvetlen, valamint a maszk felvétele belső indíttatást is kap.

³² JUNG, i. m., 72-73.

Jung gondolatmenetét követve pedig Pongrácz tipikus példája lehet annak, mikor az ember azonosul a personával. Sokáig még tisztában van „bolondságával”, reflektál rá; Behenczyvel még ki is vizsgálhatja magát. Ám egy idő után ez a reflektáltság eltűnik, teljesen eggyé válik a szerepével. Ezért is olyan gyötrelmes az ettől való elszakadás. Apolkát még ugyan a saját szabályai szerint vesztette volna el, de csak idő kérdése lett volna, hogy mikor kell elszakadni a „lélekmaszkjától”.

A narrátor szerepe

A fentiekkel ugyan nem illeszthető teljesen egy sorba, azért mégis érdemes egy pár mondatot az elbeszélő szerepére is szánni. Ugyanis a narrátor is használ egy- vagy többfajta nyelvet, ezekkel a különböző nyelvhasználatokkal pedig aktívan részt vesz a regény cselekményében.

Norman Friedmann osztályozása alapján a regény narrátora talán a *szelektáló mindentudó narrátornak* felel meg, amelyre egy vagy több beszűkített nézőpont a jellemző”.³³ A „szelektáló” jelző úgy gondolom mindenképpen helytálló. Pruzsinszky alakjáról csak a megfelelő pillanatban rántja le a leplet, egészen addig és utána is, *Pruzsinszkyként* vagy *lengyelként* hivatkozik rá; mindvégig, amíg ebben a szerepben van.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg Estella alakjánál is. Az elbeszélő – csakúgy mint Pruzsinszky esetében – itt is a szerepei szerint hivatkozik Estellára a szövegben. Ez alapján lesz „úrnő” vagy éppen szimpla „menyecske”.

Apolka esetében sincs ez másként. Az elbeszélő váltogatja a nézőpontjait, ezáltal pedig az adott szereplő, jelen esetben Apolka megnevezéseit is. A Trnowszky testvérek versengésekor „mihaszna lány-kölyöknek” mondja, ám később az „elbeszélő hangja is költőibe csap át, amikor Apolka báját kívánja éreztetni – s milyen gyengéd, meghatott ez a költőisége: Szállj, szállj zümmögő méh, aki ott szívod a nedeci kertben a vadszegfű édességét, veled mit beszéljek? Te már a huszadik méhőltőben vagy, mit tudsz te már arról, hogy a huszadik őseiddel még egy szép leány osztozkodott itt a virágokon...”³⁴

Tarnóczy Emilt az elbeszélő következetesen Tronwszky Miloszlávként emlegeti. Ettől egy esetben tér el, mikor az apja felől nevezi meg: „Tarnóczy Gáspár halála (egyébiránt nem nagy kár érte), s Emil fiának a leköszönése a városi hivatalról.” Egy esetben pedig keverten Tarnóczy Miloszlávnak írja.

³³ DOBOS István, *Az irodalomértés formái*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2002, 125.

³⁴ SÖTÉR István, *Romantika és realizmus: Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1956, 571.

Összegzés

Gróf Pongrácz István alakja, valamint a körülötte kialakult kérdések valószínűleg mindig is rejtélyek maradnak, mint ahogy a regény vége is meghagyja annak. A dolgozat szintén nem válaszolt meg nagy kérdéseket, mint ahogy egy átfogóbb elemzést sem nyújtott; ahogyan erre nem is vállalkozott. Az eddig leírtakból talán az a következtetés vonható le, hogy Mikszáth Kálmán és a *Beszterce ostroma* még mindig számot tarthat a szakma érdeklődésére. Lehetnek még új nézőpontok, mint ahogy a jelen dolgozat is egyfajta interdiszciplináris olvasatot próbált meg javasolni, valamint ezt néhány példán keresztül bemutatni. A regényben ezen felül még számos példát lehet találni. És bár a konkrét válaszok nem garantáltak, ám úgy gondolom, hogy némi árnyalás – legalábbis Pongrácz alakjára vonatkozólag – talán elképzelhető ilyen olvasatnál.

Mindezek mellett úgy gondolom, hogy a dolgozatban csak érintőlegesen helyet kapó narrátori szerep is érdemes lehet bővebb kibontásra. Szerepe, helye, beszédmódja, ezek miértjei, mind-mind érdekes kérdéseket tartogathatnak még.

Bibliográfia

Az elbeszélés módozatai: Narratíva és identitás, szerk. JÓZAN Ildikó, KULCSÁR SZABÓ Ernő. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003

BERNE, Eric, *Emberi játszmák*, Bp., Háttér, 2009.

DOBOS István, *Az irodalomértés formái*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2002.

EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Korona, 1998.

GOFFMAN, Erving *A hétköznapi élet szociálpszichológiája: Tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1981.

JUNG, Carl Gustav, *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona*, Bp., Kossuth Kiadó, 1998, II.

KISS Jenő, *Társadalom és nyelvhasználat: szociolingvisztikai alapfogalmak*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

Magyar népköltészet, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar néprajz: nyolc kötetben), V.

MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, szerk. BISZTRAY Gyula, KIRÁLY István, VI., Bp., Akadémiai, 1957.

NYILASY Balázs, *Szociálpszichológia és irodalom*, Tiszatáj, 1994/2, 34-49.

PEROVIČ, Milutin *A szlovák nemzeti mozgalom a XIX. század második felében és a XX. század elején*.

Interneten: http://adattar.vmmi.org/cikkek/1919/letunk_1976.06_08_milutin_perovic.pdf

SÓTÉR István, *Romantika és realizmus: Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1956

T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern*, Bp., L'Harmattan, 2007.

TARJÁNYI Eszter, *Mikszáth esete a detektívtörténettel*, Literatura, 2005/1, 50-78.

Társadalmi kommunikáció, szerk. BÉRES István–HORÁNYI Özséb, Bp., Osiris, 2001.